

A BERLINI KONGRESSZUS ÉS A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNY

Az Osztrák–Magyar Monarchia keleti politikája

A Balkán-félsziget az 1870-es években az osztrák–magyar külpolitika legérzékenyebb területe volt, mivel a térség stratégiai és gazdasági szempontból egyaránt kiemelkedő jelentőséggel bírt Ausztria–Magyarország számára. Az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogy mi lesz Törökország sorsa, melyik hatalom, milyen formában veheti át az Oszmán Birodalom szerepét, örökségét. A balkáni piac már korábban jelentős szerepet játszott a Monarchia külkereskedelmében, az 1870-es évek közepétől azonban, az erőteljes gazdasági átalakulás következtében a keleti gazdasági kapcsolatok meghatározó tényezővé váltak.¹ A bécsi udvar elsődrendű célkitűzése ekkor a balkáni stabilitás és status quo megőrzése volt, amely egyrészt a török területi integritás fenntartását, másrészt az orosz terjeszkedés megakadályozását jelentette. A közös külügyminiszter, Andrássy Gyula hivatalba lépésekor ennek a Balkán-félsziget nyugalalmát megőrző diplomáciának a híve volt.²

A Monarchia balkáni politikája ugyanakkor különféle belső érdekcsoportok kölcsönhatásának eredményeképpen formálódott. A birodalom vezetésében jelentős erők – az uralkodó, az udvari körök, a felső katonai vezetés – már régóta szorgalmazták a balkáni terjeszkedést, Bosznia és Hercegovina megszerzését. Ennek az álláspontnak a képviselőit nagyhatalmi megfontolások, stratégiai és kereskedelmi elképzelések mozgatták.³ A külügyminiszter csak abban az esetben értett volna egyet a Török Birodalom felbomlásával és kis nemzetállamok alakulásával, ha azok függetlenek maradnak Oroszországtól, gazdasági és kulturális fejlődésük érdekében pedig a Monarchiánál keresnek támogatást. A Monarchia nagyhatalmi pozíciójának erősítése érdekében Andrássy közeledett a katonai vezetés álláspontjához, és hajlott az említett területek annexiójára.⁴ Az 1875. január 29-i titkos tanácskozáson⁵ a külügyminiszter akceptálta az uralkodó és a katonák hódító szándékát, de kizárta, hogy Ausztria–Magyarország támadó háborúban szerezze meg a kérdéses tartományokat. Bármilyen akciót csak abban az esetben tartana alkalmasnak, ha mind a nagyhatalmakkal, mind a Monarchia vezető köreivel el lehet fogadtatni az annexiót, ugyanakkor számolni kell az önálló kisállamok igényeivel is.⁶

A status quo politika azonban nem sokáig volt életben, mivel a hercegovinai és a bulgáriai törökellenes felkelések, majd Szerbia és Montenegró hadüzenete Törökországnak arra készítette Bécsset és Pétervárt, hogy tárgyaljanak a Török Birodalom esetleges vereségének következményeiről és a felmerülő területi változásokról. Az 1876 júliusában létrejött reichstadti szerződés Andrássy kompenzációs politikájának igazolását jelentette. Megállapodtak, hogy Ausztria–Magyarország annektálja Boszniát és Hercegovinát, s a szerződés kizárta a Monarchia léte szempontjából veszélyes nagy délszláv állam megalakulását. Az orosz kompenzáció pedig nem volt olyan jelentős, hogy a külügyminiszternek Pétervár balkáni befolyásának túlzott erősödésétől kellett volna tartani.⁷

A váratlan török győzelem azonban ismét új helyzetet teremtett. Oroszország mindenképpen be akart avatkozni a vesztesek oldalán, mégpedig a Monarchiával közös akcióban. Az 1877-es budapesti egyezményben Andrássy kész volt a semlegesség

vállalására, miután Oroszország garantálta, hogy nem terjeszti ki a háborút a Balkán nyugati részére. A szerződés biztosította a Monarchia számára Bosznia és Hercegovina megszerzését.⁸ Megállapítható, hogy míg a reichstadi szerződés inkább a Monarchia védelmét célzó deffenzív intézkedés volt, a budapesti egyezmény a területi növekedést szolgálta. Az utóbbi megállapodás a balkáni rendezés minőségileg új szakaszát jelentette, mert a félsziget sorsába közvetlenül beavatkozó nagyhatalmi megállapodást szentesítette.⁹

A külügyminiszter az európai Török Birodalom felbomlásával számoló, a Balkán nyugati részének osztrák–magyar befolyás alá vonását célzó politikáját nem tártá nyilvánosság elé. Valódi szándékát még a bécsi és budapesti kormányok előtt is titkolni igyekezett, hiszen tisztában volt azzal, hogy elutasítják az annexiót.¹⁰ A cári birodalom 1877. december 10-én Plevna bevételével döntő győzelmet aratott a Törökország elleni háborúban. A békefeltételekben Pétervár egyoldalúan az orosz érdekeket tartotta szem előtt, s teljesen figyelmen kívül hagyta a reichstadi és budapesti megállapodásokban foglalt osztrák–magyar területi követeléseket. A félsziget keleti és középső részeit magában foglaló Nagy-Bulgária létrehozásának, valamint az új állam kétéves orosz katonai megszállásának a terve a Monarchia keleti politikájának a kudarcát jelentette.¹¹

A megváltozott helyzetben a Monarchia vezetése új stratégia kidolgozására kényszerült. A külügyminiszter felvetette a katonai megoldás, az Oroszország elleni háború lehetőségét. Andrássy nem akart mindenáron háborút, hanem arra számított, hogy Pétervár a közös angol–osztrák–magyar fellépés hatására engedni fog, így Bécs békés úton is elérheti célját. Ez az elképzelés azonban megbukott a felső katonai vezetés ellenállásán, mivel a katonák semmiféle közvetlen akciót nem támogattak.¹² A katonai vezetés, melynek véleményét leghatározottabban Albrecht főherceg képviselte, a külpolitikai és gazdasági megfontolások mellett az osztrák–magyar hadsereget, akkori állapotában, alkalmatlannak találta egy nagy háború sikeres megvívására.¹³ A háborúellenes érveket mérlegelve a császár is az erőszakos fellépés ellen foglalt állást, így az Oroszország elleni háború lekerült a napirendről. 1878. március 3-án San Stefanóban aláírták az orosz–török háborút lezáró békeszerződést, amelyben Oroszország egyoldalúan valósította meg területi elképzeléseit.¹⁴

Új korszak kezdődött Ausztria–Magyarország keleti politikájában. Az osztrák–magyar diplomácia vezetője a továbbiakban a tárgyalásos megoldást helyezte előtérbe, és a nagyhatalmak kongresszusának összehívásán fáradozott.¹⁵ Andrássy előtt egy összetett feladat állt. Az érintett nagyhatalmakkal el kellett fogadtatni, hogy a Török Birodalom sorsa európai kérdés, Pétervár egyoldalú intézkedései pedig nemcsak a Monarchia, hanem egész Európa érdekeit sértik. A kétoldalú tárgyalások során döntőnek bizonyult, hogy a kongresszus összehívásához Andrássynak sikerült megszerezni Anglia támogatását is.¹⁶ Andrássy keleti politikájának meghatározó eleme az volt, hogy Bosznia és Hercegovina megszerzése a török fél egyetértésével történjen meg.¹⁷ A balkáni célkitűzések meghatározásánál azonban továbbra sem lehetett figyelmen kívül hagyni a Monarchia katonai vezetésének véleményét.

Az 1878. április 16-án és 21-én megtartott titkos tanácskozásokon a külpolitika irányítója és a hadsereg vezetői között a Monarchia balkáni feladatait illetően egyetemes álláspont alakult ki.¹⁸ A hatalmi érvek és stratégiai megfontolások mellett a Monarchia hivatalos diplomáciájában 1878 márciusától egyre nagyobb szerepet kapnak a gazdasági elképzelések. Az osztrák kereskedelmi miniszter felszólította Andrássyt, hogy a közelgő kongresszuson határozottan képviselje a Monarchia gazda-

sági érdekeit. A felkérésre a külügyminisztérium kereskedelempolitikai osztálya részletes akciótervet készített, amely kitért a balkáni nemzetközi vasúti összeköttetések problémájára, a Duna kérdésére és a kereskedelmi szerződések ügyére.¹⁹

A vasúti összeköttetéseket illetően az akcióterv egyaránt sürgeti a Románia, Szerbia és Bosznia felé vezető csatlakozó vonalak kiépítését, de hangsúlyozza, hogy a Monarchia számára a szerbiai volna a legfontosabb, ezért a tervezet legrészletesebben a zimony–belgrád–niši, majd onnan a Konstantinápolyba, illetve Szalonikibe vezető vonal megépítésével foglalkozott. A három éven belül elkészülő fővonal egész hosszán egységes üzemeltetést írt elő. Az akciótervben megjelent egy újszerű igény is: az egyes kormányok helyett egy Bécsben működő nemzetközi bizottság ellenőrizné a vasútvonal építését, később pedig felügyeleti szervként a vonalak működtetését végezné. Az építkezést a Hirsch-féle vasúttársaságra bízta.

A Duna-kérdésben a tervezet az Al-Dunán biztosítaná a szabad hajózást, a torkolatok továbbra is a Romániával kiegészített Európai Duna-bizottság hatáskörébe tartoznak. A programnak ez a része is tartalmazott egy szokatlan elemet: a Duna Vaskapu–Galac közötti szakaszának nemzetközi szabályozását úgy oldaná meg, hogy a parti államok kötelesek lennének az EDB-nek a torkolatra alkalmazott szabályait követni. A tervezet szerint ezen szabályok betartásának ellenőrzését egy erre a célra felállított felügyelőségre kellene bízni. A kereskedelmi kapcsolatokkal foglalkozó fejezet külön tárgyalja a Törökországgal még érvényben lévő kereskedelmi szerződés ügyét, a déli kis államokkal kialakítandó gazdasági kapcsolatok problémáját viszont nyitva hagyta: „kereskedelmi viszonyaink szabályozása Boszniával, Hercegovinával, Szerbiával és Montenegróval különleges szempontok szerint fog történni.”

A nagyhatalmi konferencia

A kétoldalú orosz–angol, valamint osztrák–magyar–angol megállapodások után, 1878. június 13-án Berlinben megkezdődött a San Stefanó-i béke rendelkezéseit felülvizsgáló kongresszus.²⁰ Az előzetes egyezkedések ellenére a kongresszuson Bulgária ügyében éles vitákra került sor Oroszország és a Monarchia meg Anglia között. A szerződés végül a San Stefanó-i elképzelésekkel ellentétben a Duna és a Balkán-hegység közötti területen alakította ki az autonóm bolgár fejedelemséget, déli részéből Kelet-Rumélia néven félautonóm tartomány lett, míg Makedónia török fennhatóság alatt maradt. A területi kérdésekhez hasonlóan az orosz katonai megszállás időtartama is viták után kompromisszummal zárult: a megállapodás értelmében a megszállt területeket Oroszországnak kilenc hónapon belül ki kell ürítenie.

Boszniával kapcsolatban az osztrák–magyar küldöttség feladata adott volt: a kongresszus biztosítsa Ausztria–Magyarországnak Bosznia, Hercegovina és a Novipazári szandzsák egy részének anektálását úgy, hogy az a nagyhatalmak jóváhagyásával, Törökország hozzájárulásával történjen, ráadásul olyan módon, hogy a Monarchián belül is igazolni lehessen a területszerzés jogosságát.²¹ Andrássy a kongresszus idején is folytatta az előkészítő tárgyalásokat, és a megbeszélések eredményéről, tervezett lépéseiről rendszeresen értesítette az uralkodót.²² A külügyminiszter ezek során jelezte, a kongresszustól arra kér majd felhatalmazást, hogy a Monarchia megszállhassa és igazgathassa az említett területeket. Ez a megoldás jogi értelemben az annexióról való lemondást jelentette. A külügyminiszter valójában már korábban, március végén, az Ignatyevvel folytatott tárgyalások után feladta Bosznia és Hercegovina Oroszországgal egyetértésben történő anektálásának tervét. Az okkupáció elő-

neyeit Ferenc József előtt a következőkkel indokolta Andrássy: így elkerülhető az a kérdés, hogy a két tartomány melyik birodalomfélhez kerüljön; a Monarchiának nem kell átvállalni a török államadóság egy részét; ez a forma elfogadhatóbbá tenné a Porta számára a vitatott területekről való lemondást. Úgy vélte, hogy ez a megoldás, amely gyakorlatilag a tartós birtokbavételt és rendelkezési jogot jelent, kielégíti a Monarchia célkitűzéseit, elfogadhatóbbá téve a dolgot a birodalmon belül a területszerzés minden formáját elutasító körök részére. A külügyminiszter abban is bízott, hogy idővel a megszállt területek lakossága elfogadja a kialakult helyzetet, és maga nyilvánítja ki az annexiót. Andrássy az okkupációval a birodalmat egy másik veszélytől is igyekezett megszabadítani. Az annexió, a két tartomány beolvasztása a birodalomba, a szláv lakosság arányának megnövekedését hozza magával, ami viszont felvetette volna a trialista állam kialakulásának lehetőségét.²³

Mint ismert, a kongresszus június 28-i ülésén Ausztria–Magyarországot valóban Bosznia és Hercegovina megszállásával és közigazgatási felügyeletével bízta meg, a Novipazári szandzsák okkupációjáról azonban Andrássy a nagy orosz és angol ellenkezés miatt lemondott. Az egyezmény értelmében ezen a területen a Monarchia csak helyőrséget állomásoztathatott és az utakat ellenőrizhette. A július 13-án zárult kongresszus megerősítette Románia, Szerbia és Montenegró függetlenségét, jóváhagyta Oroszország ázsiai hódításait, a tengerszorosok státusát illetően az 1856-os és az 1871-es szerződésekre utalva, a korábbi állapotokat fogadta el.²⁴

A kongresszus utolsó napján Andrássy két titkos dokumentumot írt alá. Az első a Porta képviselőivel való megállapodás. Egy török ultimátumot követően a belügyminiszter kénytelen volt írásban nyilatkozni arról, hogy a jövőbeni okkupáció ideiglenes lesz, és nem sérti a szultán jogait. Az Oroszországgal kötött titkos megállapodás szerint a Monarchia támogatja partnerét a berlini szerződés határozatainak végrehajtásában, az orosz fél pedig nem fogja ellenezni a Novipazári szandzsák későbbi megszállását Ausztria–Magyarország által.²⁵

A kongresszus résztvevői főként a hatalmi viszonyok alakításával és a határok meghúzásával foglalkoztak, kevés időt szenteltek a Monarchia számára igen fontos egyéb kérdéseknek. A szerződés pontjai azt bizonyítják, hogy az 1878 márciusában megfogalmazott osztrák–magyar gazdasági program nagy részét sikerült megtárgyalni és elfogadtatni. A vasútügyben a szerződés 10. és 38. cikke kötelezte Szerbiát és Boszniát, hogy az Ausztria–Magyarországgal és a Hirsch-társasággal meglévő, a nemzetközi vasutak megépítésére, összekapcsolására és üzemeltetésére vonatkozó korábbi török szerződéses kötelezettségeket átvállalják. A szerződés azt is meghatározta, hogy az érintett államoknak, Ausztria–Magyarországnak, Törökországnak, Szerbiának és Bulgáriának a berlini kongresszus jegyzőkönyveinek aláírása után azonnal meg kell kötni a kivitelezéshez szükséges megállapodásokat.

A kereskedelmi jog területén a berlini megegyezés előírta, hogy az önállósuló balkáni államok számára érvényben maradnak a Porta és a harmadik államok közötti kereskedelmi és hajózási szerződések, amíg az érintett harmadik államok a változtatásokba bele nem egyeznek, illetve az önállóvá vált országokkal új megállapodást nem kötnek. A 37. cikk konkrétan utal Szerbiára és azt mondja, hogy a fejedelemség az új szerződés létrejöttéig semmit sem változtathat más országokkal meglévő kereskedelmi viszonyainak az állapotán.

A Duna-kérdéssel a szerződés 52–55. pontjai foglalkoznak. Ezek elrendelik az al-dunai hajózás szabadságának biztosítására az összes parti erődtítmény lerombolását, és megtiltják újak építését a Vaskaputól lefelé. Az Európai Duna-bizottság jogköre

változatlan marad a torkolati részen, hatáskörét pedig Galacig kiterjesztik. A jövőben Románia is a bizottság tagja lesz, a bizottság mandátumáról annak lejártá előtt egy évvel, 1882-ben a hatalmak döntenek. Az 55. cikk rendelkezése szerint a Vaskaputól Galacig terjedő szakasz hajózási és felügyeleti szabályait a parti államok közreműködésével az EDB dolgozza ki. A berlini szerződés az 1871-es londoni szerződést módosítva a Vaskapu szabályozásának feladatát kizárólagosan Ausztria–Magyarországnak adta.²⁶ Összehasonlítva a Monarchia által 1878 tavaszán megfogalmazott gazdasági elképzeléseket a berlini kongresszus határozataival megállapítható, hogy a szerződésnek a gazdasági, kereskedelmi és közlekedési kérdéseket szabályozó döntései valóban Ausztria–Magyarország érdekeit szolgálták.

A Monarchia keleti gazdasági programjának megvalósításában Szerbia kulcsfontosságú helyzetben volt, Andrásy éppen ezért megkülönböztetett figyelemmel kísérte a szerb diplomáciai és gazdasági kezdeményezéseket. A szerb miniszterelnökkel, Ristićcsel Bécsben megkezdett tárgyalások Berlinben a kongresszus idején is folytatódtak, melyek eredményeképpen a két fél július 8-án megállapodást kötött. A szerződés első része a vasutak kérdésével foglalkozott. A két kormány elhatározta, hogy Belgrádnál összekapcsolják a szerb és az osztrák–magyar vasutakat. Szerbia ezenfelül kötelezte magát, hogy három éven belül megépíti a Belgrád–Niš közötti, és az onnan a török, illetve a bolgár határig vezető vonalakat. A két kormány együtt fog működni abban, hogy mind a saját, mind a török és bolgár szakaszokon kiépítendő vasutakon az osztrák–magyar vasút szabályzatát alkalmazzák. Ezért közvetlenül a kongresszus után Bécsben azonnal meg kell kötni az Ausztria–Magyarország, Törökország, Bulgária és Szerbia közötti, a vasútépítéssel és üzemeltetéssel kapcsolatos megállapodásokat. A konvenció második része a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését tárgyalja, de a Monarchia két fele közötti nézeteltérésekre tekintettel nem határozta meg, hogy a tervezett együttműködést a hagyományos kereskedelmi szerződéssel, vagy esetleg vámunió formájában fogják megvalósítani. A vasútszerződéshez hasonlóan a konvenció ebben az esetben is előírta, hogy a megállapodásokat a berlini szerződés után azonnal meg kell kötni.²⁷

A történészek eltérően értékelik az osztrák–magyar diplomácia vezetőjének tevékenységét és a berlini kongresszuson elért eredményeket. A régebbi szakirodalomból Theodor Sossnoskyt és Wertheimer Edét idézzük. A német történész szerint a külügyminiszter elérte, amit akart, hiszen Bosznia okkupációját a nagyhatalmak megbízásából nyerte el, ezért emelt fővel és büszkén hagyhatja el a tárgyalótermet, ahova egy hónappal ezelőtt még kétségek közepette lépett be.²⁸ Wertheimer hasonlóan emelkedett hangon ír a közös külügyminiszter teljesítményéről, aki betartotta a delegációknak adott szavát: „a monarchiát sértetlenül és háború nélkül vezette ki a keleti bonyodalom zavaaraiból. Andrásy Ausztria–Magyarország tekintélyét oly magas fokra emelte a minön már régóta nem állt.”²⁹

A jelenkor történészei árnyaltabban fogalmaznak. Diószegi István legújabb könyvében figyelmeztet arra, hogy a berlini kongresszus jelentőségét nem szabad eltúlozni. Megjegyzi, hogy a „tanácskozás és az ott született megállapodások a balkáni válság, a háború és a háborút követő időszak hatalmi politikai erőviszonyainak terméke volt.”³⁰ Egy korábbi tanulmányában kifejti, hogy a Monarchia elérte alapvetőnek tekintett célkitűzéseit, mivel nemzetközi szerződés biztosítja Bulgáriával szembeni követeléseit, Bosznia és Hercegovina megszállására pedig európai mandátumot kapott.³¹ Később felhívja a figyelmet arra, hogy a szerződés csupán a megfelelő nemzetközi jogi kereteket teremtette meg, de az erőviszonyokat alapvetően nem módosította.

Annak ellenére sem, hogy a Monarchia területe, ha ideiglenes megszállással is, de növekedett, mivel Bosznia megszerzése „kevés volt ahhoz, hogy Oroszország nyomasztó túlsúlyát kiegyenlítse”.³²

Palotás Emil is úgy látja, hogy Andrássy elérte a korábban meghatározott fő célokat, bár a programot nem sikerült teljes egészében megvalósítani. A szerződés 25. cikke ugyanis Bosznia és a szandzsák ügyében lényegesen kevesebbet tartalmaz, mint a korábbi elképzelések.³³ Palotás is hangsúlyozza, hogy Bécs diplomáciai sikereit a nagyhatalmak támogatásával érte el, amely egyben biztos alapot jelent az új balkáni pozíciók megerősítéséhez. Diószegivel ellentétben úgy látja, hogy a „Nagy-Bulgária képében fenyegető teljes orosz hegemonia felszámolásával és az okkupációs mandátum elnyerésével alapvetően megváltoztak a két régi rivális balkáni erőviszonyai.”³⁴ Palotás Emil kitér a berlini kongresszus gazdasági intézkedéseire is. A szerződés kereskedelmi és forgalmi határozatai kedvező kiindulási pontot jelentenek a gazdasági expanzió számára.³⁵

Franz-Josef Kos azt írja, hogy Andrássy sikerként értékelhette a kongresszus eredményeit, mivel Bosznia okkupációjára európai felhatalmazást kapott, és szerződés biztosította a Monarchia keleti kereskedelmi kapcsolatait. Kos úgy véli, hogy a külügyminiszter számára a legfontosabb mégis az orosz hatalmi befolyás megállítása volt. Kitér a katonai vezetés véleményére is, amely szerinte összességében egyetérthetett a kongresszus eredményeivel. A katonák leginkább azzal lehettek elégedettek, hogy nem került sor egy Oroszország elleni háborúra, amitől a kongresszus kezdetén még tartottak.³⁶

A berlini kongresszus értékelése

A magyarországi sajtó rendszeresen kommentálta a Monarchia külpolitikai lépéseit, s különösen 1877 decemberétől, az orosz csapatok plevnai győzelmétől szaporodtak meg a keleti diplomáciával foglalkozó írások. A lapok a külpolitika általános értékelése és Andrássy tevékenységének bírálata mellett leggyakrabban a Török Birodalom integritásának kérdésével, az Oroszország elleni háború lehetőségével és a Monarchia szövetségi politikájával foglalkoztak. 1878 márciusától egyre nagyobb számban jelennek meg a keleti gazdasági lehetőségekkel foglalkozó írások, amelyek figyelemmel kísérik a kongresszus előkészületeit. A kongresszustól elsősorban a Monarchia gazdasági érdekeinek biztosítását várják. A vizsgálódásba bevont lapok elemzései sokszínűek, sok adattal, változatos érvekkel igyekeznek bizonyítani álláspontjukat. Alapjában két, egymással élesen szemben álló vélemény ütközik: a kormány politikáját kritizáló vagy elutasító ellenzéki lapok – Egyetértés, Kelet Népe, Pesti Napló – állásfoglalása a legtöbb esetben kibékíthetetlennek tűnik a kormányhoz közel álló, annak politikáját lojálisan szemlélő vagy támogató A Hon, Ellenőr és Pester Lloyd nézeteivel.

A berlini tárgyalásokról a magyarországi újságok rendszeresen tájékoztatták a közvéleményt, a létrejött megállapodásokról pedig nagyrészt korábbi állásfoglalásaikat hangoztatva fogalmazták meg véleményüket. Az általános értékelő cikkek mellett két fő területre irányult a lapok érdeklődése: az írások egyik része azt vizsgálta, hogy milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal jár a Monarchiára nézve a Bosznia okkupálására elnyert felhatalmazás, a másik fele pedig a gazdasági-kereskedelmi határozatokban rejlő lehetőségeket taglalta.

A Hon elemző cikkeiben már a kongresszus tényét is sikerként könyveli el, külön kiemelve, hogy a tanácskozás megtörte Oroszország fenyegető hatalmát, elhárí-

totta a Monarchiára leselkedő pánszláv veszélyt, és bebizonyította, hogy Andrassy politikájában semmi nyoma sincs az oroszbarátságnak.³⁷ Az osztrák–magyar külpolitika értékelésekor figyelmeztet azokra a tényezőkre, amelyeket szem előtt kell tartani annak megítélésénél: az uralkodó akarata, Európa érdekei, valamint Oroszország és a délszláv államok törekvései alapvetően befolyásolták a külügyi döntéseket. Andrassy vitathatatlan érdeme az is, hogy sikerült elkerülni a háborút, mert még a győztes háború is hosszú időre meggyengítette volna a Habsburg Birodalmat.³⁸ A kongresszus sok határozatát, többek között az összes határmódosítást, félmegoldásnak tartja, ezek rendezésére további egyeztetéseket sürget.³⁹ A békeszerződés szövegét elemezve arra a következtetésre jut, hogy abban sok a határozatlan megfogalmazás, a kétértelműség, ami a jövőben kiszámíthatatlan konfliktusok forrását képezheti.⁴⁰

Ez utóbbi álláspontot képviseli az Ellenőr is, amikor azt állítja, hogy a béke ideiglenesnek tekinthető, éppen ezért nem adja fel korábbi háborús álláspontját a kongresszus után sem. Nem tartja kizártnak, hogy az Oroszországgal való viszony rendezésében „a fegyveres béke” biztosíthatja a hosszú távú megoldást.⁴¹ A másik lehetőséget az angol–török szövetség példája nyújthatná, amennyiben kialakul egy osztrák–magyar–török közeledés, ennek nyomán pedig megvalósulhat az angol–osztrák–magyar koalíció, amely elég erős lenne ahhoz, hogy Oroszországot meghátrálásra kényszerítse.⁴² Összevetve Andrassy korábbi kijelentéseit a kongresszus határozataival a lap azt állítja, hogy a külügyminiszter sokkal többet ért el, mint amennyit ígért, emlékeztetve azokra a gazdasági megállapodásokra, amelyeket a tanácskozás Ausztria–Magyarország érdekében elfogadott.⁴³

A Pester Lloyd a kongresszus megnyitása alkalmából elemzi a közös külügyminiszter tevékenységét. Bevezetésként idézi Andrassynak az osztrák delegáció külügyi bizottságához intézett kijelentését: „Nem ismerek magyar politikát, csak osztrák–magyar politikát ismerek.” Megerősíti, hogy a külügyminiszter diplomáciájában valóban az osztrák–magyar érdekeket képviselte, de úgy véli, hogy a Habsburg Monarchia keleti politikájának igazi irányítója és megvalósítója a magyar szellem, a törvényesség volt. A törvény határozta meg Andrassy döntéseit, segítette a kongresszus megszervezésében, és remélhetőleg a törvény vezeti a határozatok megvalósításában is. A kongresszus a külügyminiszter nagy sikere, Európát a jogfolytonosság alapján egyesíti, és ezzel olyan példát mutat, amely a keleti kérdés megoldásának egész folyamatában mértékadó lesz. Az európai hatalmak tanácskozása ebben az értelemben is Andrassy „világtörténelmi jelentőségű győzelme”.⁴⁴

Nem változik a lap pozitív véleménye a kongresszus után sem. Úgy látja, hogy az ott született döntések törvényes keretet és eszközöket biztosítottak ahhoz, hogy a Monarchia, különösen gazdasági téren, „megőrizze érdekeit és kihasználja lehetőségeit a Balkán-félszigeten”. A térség – Rumélia, Bulgária, Szerbia és Montenegró – kereskedelmi és közlekedési hálózata Ausztria–Magyarország kezében fog összpontosulni. A kormánypárti lap már a jövőben megvalósuló keleti osztrák–magyar uralomról ábrándozik, amelynek irányát a vasút jelzi majd, mivel Bécs a Duna-torkolatoknál elvesztette hatalmi befolyását. Emiatt a nemzetközi konkurenciával szemben szűkebb lesz az osztrák–magyar gazdaságpolitika játéktere. A szomszédos délszláv területeken viszont, ahol a Monarchia teljes egészében rendelkezik a kereskedelmi forgalom szabályozásával, „egy domináló vám-, kereskedelmi és közlekedési politika” révén lehetőség nyílik az osztrák–magyar vezető szerep megteremtésére. „Egy ilyen szupremácia alapvonásait a berlini szerződés pontosan meghatározta. A

Monarchia népeit egyedül ennek a megvalósítása lenne képes kibékíteni a török provinciák okkupációjával.⁴⁵

Az ellenzéki lapok egészen más előjelű értékeléseket közölnek. Mindegyikük elégedetten nyugtázza, hogy a tanácskozás az általuk előre jelzett módon zajlott le, a határozatokban pedig igazolva látják saját korábbi negatív jóslataikat, elsősorban azt, hogy a Monarchia keleti politikájának a célja Bosznia és Hercegovina megszerzése volt. A kongresszus döntéseit általánosságban kritizáló írásaik három témával foglalkoznak: a bizonytalan béke, az elégtelen területi döntések, valamint a hátrányos kereskedelmi-gazdasági megállapodások. Az Egyetértés határozottan kijelentette, hogy Andrássy „a kongresszuson szánnalmas és szégyenletes szerepet játszott”, ígéreteit nem volt képes teljesíteni.⁴⁶ A konzervatív Kelet Népe higgadtabban értékeli, de mérlege szintén negatív. Elsősorban azt kifogásolja, hogy a déli határok mentén szláv államok láncolata alakul ki, s ez a tény a Monarchia létét veszélyezteti. Nem ért egyet azokkal az elképzelésekkel sem, amelyek szerint Bosznia megszerzésével Ausztria–Magyarország kiterjesztheti befolyását a Balkán-félsziget egész nyugati részére.⁴⁷ A lap szerint a kongresszusnak két fő feladata lett volna, de egyiket sem tudta megvalósítani. Nem volt képes megsemmisíteni a San Stefanó-i békében megfogalmazott orosz követeléseket, sőt néhány intézkedése éppen a „rablást” szabályozta. A másik fő feladat, a konzervatív politikából következően, az lett volna, hogy Európa Törökországból megmentse azt, ami menthető. Az újság hajlik arra a véleményre, hogy az akkori történelmi szituációban a török integritás fenntartása lehetetlen volt, de álláspontja szerint Berlinben arra kellett volna törekedni, hogy ami a Török Birodalomból fennmarad, az minél életképesebb legyen. Törökországot viszont úgy darabolták fel, hogy az megszűnt életképesnek lenni. Ezek a feladatok nem teljesültek, a lap ezért a kongresszus munkáját eredménytelennek, a keleti kérdés megoldását pedig átmenetinek minősíti.⁴⁸ A Pesti Napló egészen tragikusnak látja a helyzetet. Szerinte az európai tanácskozáson Andrássy kudarcot vallott, a Monarchia szövetséges nélkül, diplomáciailag elszigetelve, ellenséges szláv államokkal körülvéve, állandó háborús veszélynek kitéve került ki a kongresszusról.⁴⁹

A kongresszus általános értékeléséhez hasonlóan, a megszerzett okkupációs mandátum minősítésében is két eltérő álláspont alakult ki. A kormányhoz közel álló lapok viszonylag röviden írtak a Boszniáról szóló határozatról, de igyekeztek annak pozitív oldalát kiemelni. Az Ellenőr azt hangsúlyozza, hogy a Porta beleegyezett az ideiglenes megszállásba, a Monarchia a bevonulással helyreállítja a rendet, ugyanakkor egy számára stratégiaileg fontos területet foglal el. A lap bízik abban, hogy a megszállás konfliktustól mentes lesz, hiszen a fegyveres akció ellenkezik a Monarchia közvéleményével és legfontosabb érdekeivel is.⁵⁰

A Hon is az állandó megszállás ellen szól, az ideiglenes bevonulást csak abban az esetben tartja elfogadhatónak, ha az a Porta egyetértésével történik. Bosznia megszállásának gyakorlati hasznát abban látja, hogy az Oroszország hatalmának a Balkánnál való megfékezését jelenti, valamint abban, hogy Szerbia és Montenegró közé beékelődve a Monarchia egy nagy délszláv állam kialakulását akadályozza meg.⁵¹ A kongresszus jegyzőkönyveinek elemzése után a lap úgy látja, hogy a bosnyák kérdés megoldásában sem az orosz érdek, sem a kicsinyes kompenzációs politika, sem pedig Törökország feldarabolásának igénye sem érvényesült. Anglia indítványa alapján a Monarchia nem a Porta ellen, hanem „a Török Birodalom végleges megerősítése” érdekében kapta a mandátumot.⁵² A kongresszus által adott megbízás másik célja a szláv elem terjeszkedésének a megakadályozása. A lap szerint a Boszniára vonatkozó

döntésben a fentiekén kívül hatalmi-stratégiai megfontolás is rejlett, amely a kongresszuson hozott anyagi határozatokkal együtt Ausztria–Magyarország gazdasági és politikai súlyát nemzetközi szempontból kétségkívül emeli. Felhívja a figyelmet a megszállással járó feladatokra és kiadásokra is. A bevonulás, a tartományok irányítása nagy befektetéseket igényel, ami kedvezőtlen megvilágításba helyezi a határozatot. Csak az ideiglenes megszállást tartja jó megoldásnak, mert az annexió belpolitikai bizonytalanságot okozna, megbontaná a dualista állam egyensúlyát.⁵³

A Pester Lloyd szintén egyetért azokkal a felvetésekkel, hogy a Monarchia igen szegény és nehezen kormányozható területet vesz át, ahol az agrárviszonyoktól kezdve az államformáig mindent újra kell szabályozni. Az okkupáció indoklásaként elsősorban azt hozza föl, hogy a kormány célja az új kereskedelmi utak nyitása, szélesebb értékesítési területek biztosítása a Balkán-félsziget nyugati részén. A lap osztja azt a véleményt, hogy az Al-Dunán az angol és francia konkurenciát az osztrák–magyar kereskedelem soha sem lesz képes legyőzni. Bosznia és Hercegovina megszerzésével viszont a Monarchia egy európai jelentőségű kereskedelmi útvonal birtokába jut, amely ráadásul a legrövidebb összeköttetést biztosítja Európa északi, középső és keleti részei között. Megfelelő kereskedelmi szerződések megkötésével és a vasútvonalak kiépítésével az okkupáció „a nagy reményű kereskedelempolitikai elképzelések megvalósítását szolgálja”.⁵⁴

Az ellenzéki újságok persze kételkednek abban, hogy a Bosznián keresztül Szaloniki felé vezető vasútvonal világkereskedelmi jelentőségű lenne. Írásaikban megerősítik, hogy az okkupáció politikai, nemzetiségi, stratégiai és pénzügyi szempontból egyaránt káros a Monarchia mindkét felére, és nem töri meg az orosz uralmat a Balkánon.⁵⁵ A Kelet Népe emlékeztet Andrássynak arra az érvelésére, amely a Török Birodalom integritását lehetetlennek tartotta, sőt a beteg részek leválasztásával az ország új erőre kaphat. A Monarchia most „az elmérgesedett részeket a saját testébe illeszti”, ezáltal viszont megoldhatatlan gondokat vállal magára.⁵⁶ A konzervatív újság vitatkozik azzal az állásponttal is, mely szerint Törökország képtelen volt Boszniában a rendet helyreállítani, ezért az nem maradhatott török uralom alatt. Mivel a tartomány önállóságra képtelen, a Szerbiához vagy Montenegróhoz való csatolása pedig a Monarchia érdekeivel összeegyeztethetetlen, a terület megszállása Ausztria–Magyarországra nézve szükségszerű volt. A lap szerint az érvelés téves nézeteken alapul. A háborús vereség ugyanis Törökországot reformokra készíti, amelyek következtében képes lesz a rend megteremtésére. Egyébként sem következik az eseményekből, hogy a két tartományt a Monarchiának annektálnia kell.⁵⁷ Helyteleníti azt a felfogást is, hogy Bosznia elfoglalását Európa erőszakolta volna rá a Monarchiára. A kongresszus jegyzőkönyveire hivatkozva úgy véli, hogy a berlini kongresszus résztvevői nem szívesen egyeztek bele az okkupációba, mert pusztán rendőri tényt láttak az akcióban.⁵⁸ Bár Andrássy az európai hatalmaktól valóban megkapta a mandátumot, de sokkal célszerűbb lett volna, ha az okkupációra a tartományok törvényes birtokosától szerzett volna felhatalmazást. Éppen ezért az okkupáció jogszerűtlen is, hiszen a berlini határozat aláíróinak hatalmuk igen, de joguk nem volt arra, hogy egy másik ország tartományának megszállását engedélyezzék.⁵⁹ A logikai élelátásáról ismert lap egyébként minden indoklásban ellentmondást fedez fel. Ha Bosznia okkupációja oroszellenes lépés, akkor hogyan történhetett, hogy a cár rendkívüli küldötte két alkalommal rá akarta venni a Monarchiát az akcióra? Amennyiben a pánszláv veszély miatt kell elfoglalni Boszniát, akkor miért csak ideiglenes megszállásról van szó?⁶⁰

A Pesti Napló véleménye megegyezik az ellenzéki lapok észrevételeivel, de a Nemzeti Hírlap írásai mindig újabb vitára készítetik. A pártoktól távolságot tartó, nemzeti érdekeket hangoztató újság valóban az okkupáció legelkötelezettebb támogatójának bizonyult. Cikkeiben rendszeresen Bosznia megszállásának anyagi és stratégiai előnyeiről ír, így szerinte a Monarchia új forrásokhoz, elsősorban a térségben befektető angol és francia tőke támogatásához, egyúttal a magyar ipar jelentős piachoz jut, a magyar értelmiség egy része jövedelmező hivatalokra tehet szert. Bosznia megszerzését azért is pozitívan értékeli, mert a Monarchia nemzetközi jelentőségű útvonalhoz jutott az Égei-tenger felé, ugyanakkor Dalmáciának megfelelő hátszínigot biztosít.⁶¹

A Pesti Napló erősen bírálja ezeket a véleményeket. Azt elismeri, hogy a külföldi tőke szívesen fektetne be a Balkánon, ha ott rendezett viszonyokat talál. Emlékeztet, az angol és francia befektetők már korábban elérték, hogy a török vasutak a tenger felől a birodalom belseje felé épüljenek, kiszorítva ezáltal az osztrák–magyar termékeket korábbi piacairól. A külföldi tőke tehát ezután is építeni fogja a török vasutakat, mert árucikkeivel egyre beljebb akar hatolni, de ennek hasznából a Monarchia nem részesül.⁶² Az okkupációt sem földrajzi, sem stratégiai, sem kereskedelmi-forgalmi szempontból nem fogadja el, annak ellenére, hogy információi szerint a Monarchia katonai vezetése már régóta szükségesnek tartotta ezt a lépést.⁶³ Forgalmi szempontból egyértelműen hátrányosnak tartja a boszniai vasút kiépítését, mivel így a Szalonikiból induló nemzetközi forgalom Budapestről Bécsbe terelődne.⁶⁴

Horst Haselsteiner az osztrák sajtónak az okkupációval kapcsolatos írásait elemezve szintén arra a megállapításra jutott, hogy az újságok véleménye megoszlik a kérdésben.⁶⁵ A kormányhoz közel álló lapok általában pozitívan értékelik a Boszniáról hozott határozatot. Az okkupációt a Monarchia szempontjából elkerülhetetlen szükségszerűségnek tartják, a mandátum azonban nemcsak jogokat, hanem köteleességeket is jelent, amelyek a Habsburg Birodalom számára áldozatokkal és kiadásokkal járnak. Voltak olyan lapok is, amelyek további terjeszkedést sürgettek és a teljes annexiót követelték. Az ellenzéki lapok, élükön a Neue Freie Pressevel, az okkupáció negatív aspektusait hangsúlyozták. Érveik leggyakrabban megegyeztek a magyarországi ellenzéki újságok kifogásaival: döntően szláv lakosságú területek kerülnek a birodalomhoz, kormányzati nehézségek várhatók, igen elmaradott tartományokról van szó, ahol hiányzik az infrastruktúra, a megfelelő viszonyok kialakítása igen nagy terhet és áldozatot jelent a Monarchia számára.⁶⁶

A magyarországi újságokat vizsgálva feltűnik, hogy a kongresszust általában értékelő írások és az okkupációt támogató vagy elítélő cikkek igen gyakran hivatkoznak gazdasági érvekre. Láthattuk, hogy a lapok egy része 1878 márciusától az anyagi érdekeket egyenrangúvá tette a politikai-hatalmi követelésekkel, A Hon ismertetett cikke pedig a tervezett nagyhatalmi tanácskozáson elsősorban a gazdasági elképzelések megvalósulására számított.

Ez a várakozás a kongresszust megelőzően nemcsak a kormánypárti lapok írásaiban volt érezhető, bizonyítják ezt a tanácskozás anyagi természetű döntéseit nyugtázó, illetve kritizáló elemzések. A gazdasági határozatokat értékelő cikkek csak kisebbik része tartalmaz átfogó, a korábban ismertetett gazdasági program egészére kiterjedő elemzést, az írások zöme egy-egy részterületet emel ki, és többnyire a lap elképzeléseit fejt ki az adott témáról. Most következzen négy átfogóbb, a berlini kongresszus gazdasági döntéseit elemző írás.

Az Egyetértés a tanácskozás gazdasági határozatait is az okkupáció szemüvegén keresztül vizsgálja. Újból kifejti, hogy a Bosznián át Szaloniki felé vezető útvo-

nalnak nincs világkereskedelmi jelentősége, csupán a megszállás igazolására találták ki az Északi-tengertől az Égei-tengerig vezető kereskedelmi út tervét. Csakhogy ez az útvonal a Monarchia számára sem export, sem import tekintetében nem bír jelentőséggel, mert nincs mit szállítani. A Szaloniki felé vezető vasútnak világkereskedelmi szempontból azért nincs jelentősége, mert a nyugati államok, Anglia, Franciaország, részben Németország és Olaszország is, tengeri úton kereskednek a keleti piacokkal, és az említett vasút csupán Németország keleti részének és Ausztriának szolgálna előnyére. Azt nem vitatja a lap, hogy Szaloniki a keleti kereskedelemben kulcspozícióban van, de az összeköttetésnek nem Bécsen, hanem Budapesten keresztül kellene haladnia, tehát nem Bosznián, hanem Szerbián keresztül. Az előbbi „erőszakot tenne a kereskedelmi forgalom természetes fejlődésén”, az utóbbi viszont egy új, nagy kiterjedésű piacot nyitna a keleti kereskedelemnek.⁶⁷

A Pester Lloyd értékelésében abból indul ki, hogy Oroszország a Duna alsó szakaszának a megszerzésével veszélyezteti, sőt meg is szüntetheti a Monarchia hagyományos kereskedelmi kapcsolatait és gazdasági befolyását az egész térségben. Ezt ellensúlyozná a boszniai megszállás, amelynek a kereskedelemre gyakorolt áldásos hatása néhány éven belül érezhető lesz. A Monarchia hatalmi köreire hivatkozva állítja, hogy Bécs az akcióval a forgalmi szempontból másodrangúnak számító Dunát egy olyan vasúttal váltja fel, amely egy világkereskedelmi útvonal részét képezi. A lap is tisztában van azzal, hogy az angolok és a franciák már régen felismerték Szaloniki forgalmi jelentőségét, és kiépítették a tengerparttól a szárazföld belseje felé vezető vasutat. Ausztria–Magyarország legfőbb érdeke az lenne, hogy a határoktól megépülne az összekötő vonalak, a Dunán ugyanis a szabad hajózás bevezetésével az angol konkurenciát az osztrák–magyar kereskedelem soha sem lesz képes legyőzni. Más a helyzet a Balkán nyugati részén. Itt a Monarchia, részben a kongresszusi határozatoknak köszönhetően, még tud magának piacot biztosítani a Portával kötött kereskedelmi és vámszerződések segítségével, valamint a boszniai és ószerbiai vasutak kiépítésével. Ezek megvalósulása tág felvevőpiacot biztosít a Monarchia áruinak, bőségesen kárpótolva a Duna alsó szakaszán elvesztett befolyási övezetért. A lap úgy látja, hogy a vasútvonalak megépülésével amúgy is magától bekövetkezne a Dunának mint fő európai kereskedelmi útvonalnak az elértéktelenedése.⁶⁸

Az ellenzéki Pesti Napló a kongresszus határozatait a Monarchia szempontjából rossznak tartja, igyekszik minden eredményt viszonylagossá, jelentéktelenné minősíteni. Azt elismeri, hogy a vasúti csatlakozások és a kereskedelmi szerződések ügyét „helyesebben” rendezték, mint a San Stefanó-i szerződésben. A különbség abból adódik, hogy amíg az előbbi megállapodást csak Oroszország és Törökország kötötte, addig a berlini kongresszus az európai hatalmak érdekeit képviselte. Az ott létrejött szerződés Bulgária más államok iránti kötelezettségeit is szabályozza. Konkrét példaként a Szaloniki és Mitrovica közötti vasutat hozza föl. Örömdetesnek tartja, hogy a kongresszus határozata szerint ez a vonal nem esik az új Bulgáriába, ellentétben a San Stefanó-i döntéssel. Ennek az a nagy előnye, hogy a vasúti csatlakozásoknak a határig való megépítéséről csak a Portával kell tárgyalni. A lap szerint viszont nem az osztrák–magyar álláspont volt a mérvadó Bulgária határainak kialakításakor. Bizonyíték erre az a tény, hogy Szófia Bulgáriába került, holott a Belgrád–Niš–Szófia közötti vasút török uralom alatt tartása a Monarchiának is érdeke lenne. Kritizálja a lap a kereskedelem terén elért eredményeket is. A kereskedelmi és hajózási megállapodások csupán a status quót tartják fenn, amit a Pesti Napló magától értetődőnek tart, de előremutató elemeket nem talál bennük. A Bulgáriával való szerződés fenntartása előnyös

a Monarchiának, mivel kedvező beviteli feltételeket teremt az osztrák–magyar áruk számára. Csakhogy ennek a szerződésnek a fenntartása sem olyan vívmány, amely egyértelműen Ausztria–Magyarország javát szolgálja. A Bulgáriában már régóta jelen levő francia és angol import ugyanis ennek hatására semmiképpen sem adja föl eddig megszerzett pozícióit, másrészt a kongresszusi határozat nem tudja megállítani az orosz gazdasági befolyás előretörését. A lap megerősíti, hogy a Monarchiának is lesz némi haszna a rendezésből, de az oroszlánrész másoké. Ezért állítja azt, hogy „az anyagi téren felmutatható vívmányok olyanok, hogy a veszett fejszének nem kerül meg a nyele sem!”⁶⁹

A Hon úgy látja, hogy a kongresszuson az egyes hatalmak „a politikai egyensúly ellenében is az anyagi érdekek biztosításában keresnek kárpótlást”. Anglia mellett Ausztria–Magyarország is „csaknem elsősorban gondoskodni iparkodik anyagi érdekeinkről; bár ez nem menti fel Andrássyt a politikai egyensúly iránti kötelességtől”. Tagadhatatlan, állítja a lap, hogy a kongresszusnak a nemzetközi kereskedelem szempontjából jelentős érdemei vannak, amelyek még akkor is javulást jelentenek, mint például a kereskedelmi szerződések ügyében, ha csupán a status quót tartják fenn. Az üdvös határozatoknak ugyanakkor lehetnek óvatosságra intő következményei is. Kétségtelen, hogy a kereskedelmi összeköttetések és a vasúti csatlakozások biztosítása szempontjából még Bosznia megszállása is haszonnal jár, az akcióval együttjáró politikai veszteségek és pénzügyi kiadások viszont egyenlőre nem érnek föl a kereskedelmi hozadékkal.

A Dunán a semlegesség helyett csak a szabad hajózás lépne életbe, és a Vaskapu szabályozásának a terheit is a Monarchia viselné. A Hon az egyik határozatot sem tartja károsnak, de mindkettő nagy erőfeszítést követel. A szabad hajózás és az erős angol forgalmi befolyás csökkentené a Monarchia tranzit- és kiviteli forgalmát egyaránt. Ennek ellenére nem tartja helyesnek, ha a keleti kereskedelmet a jövőben csak szárazföldi úton bonyolítanák le, ezzel párhuzamosan pedig hagynák háttérbe szorulni a Duna forgalmát. Konkrét javaslattal állt elő annak érdekében, hogy a Duna továbbra is a Monarchia fő forgalmi útvonala legyen. Bár jelentős pénzügyi terhet jelent, a Vaskaput minél előbb szabályozni kell. Az anyagi áldozatokért az illetékek később megfelelő kárpótlást jelentenek. A Monarchiának az Európai Duna-bizottságban vezető szerephez kell jutni, és a megszerzett tekintéllyel a torkolatoknál, de a folyam egész hosszában is eredményesen működni, állni a versenyt a konkurenciával.

A vasúti csatlakozások kiépítésénél arra figyelmeztet, hogy nem szabad mindent a nemzetközi előnyökért feláldozni, Magyarország hasznára is ügyelni kell. A Bécs és Novi közötti vasútvonal éppen Budapestről terelné el a forgalmat, ezzel pótolhatatlan kereskedelmi-forgalmi hátrányokat okozva. A Hon úgy véli, hogy Andrássy Berlinben biztosította a belgrádi csatlakozás lehetőségét, most már a magyar kormány feladata a közbeeső szakaszoknak az érdekei szerinti kiépítése. A kormánypárti újságnak összességében az a véleménye, hogy a berlini kongresszus a Monarchia anyagi érdekei szempontjából kedvező határozatokat hozott, megvalósításukhoz pedig gyors és erőteljes akciókra van szükség.⁷⁰

Látható, hogy az okkupációs felhatalmazás értékelésénél gyakori volt a kritikus hangvétel és az elutasító magatartás, a kongresszus gazdasági jellegű döntéseiben viszont még az ellenzéki lapok is láttak optimizmusra okot adó vonásokat. Ugyanakkor az újságok figyelmeztettek arra, hogy a határozatok végrehajtása – részben azok tartalma, részben a nem egyértelmű megfogalmazás miatt – nehézségekbe fog ütközni,

és a kecssegetető tervek megvalósítása el fog húzódni. A kialakult helyzetben fontos szerepet tulajdonítottak a kormánynak, hiszen gyors, határozott és szakszerű döntésekre lett volna szükség.

Érdeemes egy rövid kitekintést tennünk annak érzékeltetésére, hogy egyes lapok milyen érzékenyen reagálnak a napi gazdasági történésekre, míg mások – gyakran szakértőkre hivatkozva, adatokkal és érvekkel alátámasztva – csábító kereskedelmi-forgalmi elképzeléseket fogalmaznak meg. Az Egyetértés a kereskedelmi politikát elemző cikksorozatának első részében újból bírálja a kormányt, rövidlátóknak nevezi a magyar minisztereket, amiért még nem kötötték meg a kereskedelmi szerződést a szerb kormánnyal. Szerbiát azért részesíti előnyben Boszniával szemben, mert a bosnyák tartomány csekély fogyasztóképesége miatt nem jelent biztos felvevőpiacot a magyar termékek számára, másrészt az itt kialakítandó útvonalak a világkereskedelem természetes irányát Bécs felé terelnék.⁷¹

Az ellenzéki lap úgy véli, hogy a keleti kereskedelem az a pont, amelyben a két birodalomfél érdekei azonosak. A biztos jövőhöz nagyívű tervet vázol fel: a Monarchiának arra a területre kell összpontosítania, ahol erős, a gazdaság és a kereskedelem területére. Bécs és Budapest egységes fellépése az új kisállamokkal szemben csak fokozhatja az akció hatékonyságát. A nagyszabású gazdasági elképzelések eredményességét három feladat megvalósításában látja. Elsőként erős és sűrű kereskedelmi összeköttetések kiépítését sürgeti Magyarország és Szerbia, illetve a Monarchia és a déli szomszédok között. A forgalmi kapcsolatok nyomán a gazdaságilag erősebb fél döntő befolyást nyer a térségben, melynek igen nagy politikai értéke van. Ilyen módon lehet a legsikeresebben gátat vetni az orosz terjeszkedésnek, sőt rövid idő alatt ellensúlyozni lehet azt az akciót, amelyet Pétervár, kihasználva a nemzetiségi mozgalmakat, Magyarország ellen folytat. A gazdasági-hatalmi terjeszkedés következő eleme Románia lenne, mert a román szövetség különösen fontos Budapest számára. A lap a kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok oly mértékű szabályozására gondol, amelyből mindkét félnek előnye származik. Őv a kis országok gazdasági kizsákmányolásától, méltányos és igazságos viszonyok kialakítását javasolja velük szemben, „bár a dolog természete szerint a haszon nagyobb része a gazdaságilag előrehaladottabb félre esne.”

Az Egyetértés gazdasági elképzeléseinek harmadik eleme a legmerészebb. A kelet felé irányuló kereskedelem elől minden akadályt el kell távolítani, a keleti és déli tartományokat az Adriától a Balkánig a Monarchia irányításával egyetlen vámterületbe kellene egyesíteni, ami a gazdasági fejlődés egészen új korszakát jelentené. Különösen Magyarország húzna hasznát az új helyzetből, hiszen e nagy terület forgalmi központját képezné, elsősorban Ausztria és a balkáni államok közötti kereskedelemben. Így Budapest növekvő gazdasági és politikai szerepe ellensúlyozná azokat a hátrányokat, amelyeket a Béccsel való vámközösség okoz.⁷²

A Pesti Napló ellenzéki laptársától eltérően a gazdasági törekvések mindhárom területére kitér, és a berlini kongresszus határozataiból következő konkrét feladatok megoldásának problémáival foglalkozik. A Szerbiával kötött megállapodásnak a vasúti közlekedésről szóló része csak akkor realizálódik, állítja a lap, ha a Portával is létrejön a vasúti csatlakozások építéséről szóló szerződés. Arra hivatkozik, hogy Törökország politikai okokból eddig megtagadta a Konstantinápolyból és Szalonikiból induló vonalaknak a szerb határig való kiépítését, megakadályozva ezzel a Niš–Belgrád vonal megépítését. A lap azt javasolja, hogy a Portát szerződésekkel és pénzzel rá kell venni a vonalak elkészítésére. Egyúttal szorgalmazza, hogy Bulgáriával szintén jöjjön létre hasonló megállapodás a vasútvonalak kiépítésére. Igaz ugyan, hogy

a Porta más államokkal korábban kötött szerződései érvényben vannak és Bulgáriára is vonatkoznak, de a berlini szerződés értelmében lehetségesnek tartja, hogy a bolgár kormány más államokkal közvetlenül köthet vasúti, vám- és kereskedelmi szerződéseket. A Szerbiával kötendő kereskedelmi megállapodás dolgában tart a Bécs által szorgalmazott vámszövetségtől, mert az, a lap álláspontja szerint, egyértelműen Ausztria előnyös helyzetét biztosítaná. Inkább az addig fennálló állapot mellett szavazna, annak ellenére, hogy a Szerbiával folytatott üzlet nagy kockázattal jár. A szerb ipar ugyanis annyira elmaradott, hogy a fejedelemségben egyes magyar termékek képesek versenyre kelni az osztrák iparcikkokkal. Éppen a kockázati tényező csökkentése érdekében javasolja a kereskedelmi morál javítását. Felszólítja a külügyi kormányt, hogy szerezzen kellő jogi garanciákat az osztrák és magyar kereskedők üzleti tevékenységének biztosítására.⁷³

A Pesti Napló nem tartja szerencsésnek, hogy a kongresszus Ausztria–Magyarországot bízta meg a Vaskapu szabályozásával, mivel az elvégzendő munka igen sokba fog kerülni. Felteszi a kérdést, hogy az esetleges sikeres megoldás ellenére is, képes-e a Monarchia ilyen nagy feladatot eredményesen elvállalni, és a megváltozott politikai és közlekedési viszonyok között érdemes-e a Vaskapu szabályozását siettetni. Úgy látja, hogy a boszniai köz- és vasútvonalakat, a Budapest–Belgrád vasutat stratégiai és kereskedelmi okokból sürgősen ki kell építeni. Ilyen körülmények között fölösleges a Vaskapu szabályozására költeni, annál is inkább, mivel a Dunatorkolatok orosz befolyás alá kerültek. A lap érvei között első helyen a bécsi gabona-tőzsdének az osztrák kormányhoz küldött jelentése szerepel, amely azt bizonyítja, hogy a nyersanyagszállítás tekintetében a dunai forgalom milyen csekély a vasúti szállításhoz képest. Az orsovai és a tömösi vasúti csatlakozás megvalósítása szintén csökkentené a folyamszabályozás fontosságát, a kialakuló tarifaverseny pedig leszorítaná a vasúti szállítás költségeit.⁷⁴

Külön említést érdemel a keleti vasút, ezen belül a pest–zimonyi szakasz kiépítésével kapcsolatos problémakör, amely a korabeli magyarországi sajtó egyik legfőbb témája volt. Sok írás jelent meg e tárgyban már a berlini kongresszus alatt. Feltűnően nagy terjedelemben, alapvető, elvi jelentőségű kérdésként tárgyalta a zimonyi vasút ügyét az Ellenőr és a Pesti Napló. A két lap részletesen elemzi a vonal kiépítésével kapcsolatos problémákat, az irány kijelölését, a szakasz mindkét irányú meghosszabbításának lehetőségét és jelentőségét, Budapest szerepét a forgalom szervezésében, s megfogalmazták álláspontjukat a jövedelmezőség és a finanszírozás kérdésében egyaránt.

A kormánypárti újságnak a szerbiai fővonalról folytatott vitában az a véleménye, hogy a Budapestről Belgrádon át Konstantinápolyba, illetve Szalonikibe vezető út lenne a legrövidebb nemzetközi pálya, amely több szinten is szolgálná Magyarország érdekeit. A berlini szerződés 10. pontjának előírásai szerint kiépülő szerb és bolgár csatlakozásokkal ez a vonal a magyar termékek számára a Balkán-félsziget addig szinte hozzáférhetetlen, nagy kiterjedésű részén csaknem kimeríthetetlen piacot jelentene, a tengeri kikötők elérésével pedig a világkereskedelemben való bekapcsolódás válik lehetővé. A Pest–Zimony összeköttetés megépítését a lap abban az esetben is sürgeti, ha a csatlakozás Belgrádtól Niš irányába nincs biztosítva. Azt állítja, hogy ez a vonal a szerb–török csatlakozás elkészültéig is életképes lenne. Adatok sorával bizonyítja, hogy Bács és Pest megye, a Kiskunság és a Szerémség mezőgazdasági termékeinek jelentős része, valamint a karlócai széntelepek szállítmányai ezen az úton jobb értékesítési lehetőséghez jutnak. A mintegy 350 km hosszú pályának maga a helyi forgalom

legalább 1000 tonna árut jelent kilométerenként, amelyet a visszteher 1200–1500 tonnára emelhet. Számításba véve a csatlakozásoknál a vasútra átáramló szállítmányokat, az új pálya az ország egyik legélénkebb vasútvonala lehetne. Jelentős érvnek szánja a lap, hogy az új szakasszal az ország déli területei közvetlen kapcsolatba kerülnek Budapesttel. Úgy véli, Szerbiának érdeke a hiányzó szakasz megépítése, másrészt a tétovázás azt a veszélyt rejt magában, hogy közben a török pályák elkészülnek, de a csatlakozást nem a magyar érdekek szerint alakítják ki.⁷⁵

Összegezve elmondható, hogy a magyarországi lapok tárgyalták a korabeli hivatalos külpolitika súlyponti kérdéseit, tükrözték a Monarchia diplomáciájának általános tendenciáit. Megerősíthetjük, hogy az egykorú magyar sajtó ismerte a berlini szerződés határozataiból adódó lehetőségeket, valamint a megvalósítás nehézségeit, és a lapok – különösen a kereskedelem és a vasútügy területén – messzire tekintő gazdasági elképzelésekkel jelentkeztek. A kérdés csak az volt, hogy Ausztria–Magyarország nemzetközi szerződésekben biztosított törekvései és az újságok merész tervei összehangban voltak-e a berlini kongresszus után kialakult nagyhatalmi elképzelésekkel, számoltak-e az új balkáni viszonyokkal, a függetlenné vált kisállamok igényeivel, illetve rendelkezett-e a Monarchia a gazdasági program megvalósításához szükséges erővel.

Jegyzetek

¹ *Palotás Emil*: *Machtpolitik und Wirtschaftsinteressen. Der Balkan und Russland in der österreichisch-ungarischen Aussenpolitik 1878–1895*. Budapest, 1995. (a továbbiakban: *Machtpolitik*) 15.

² *Haselsteiner, Horst*: *Zur Haltung der Donaumonarchie in der orientalischen Frage*. In: *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa im zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Hrsg. von Ralp Melville–Hans-Jürgen Schröder. Wiesbaden, 1982. (a továbbiakban: *Haselsteiner Zur Haltung*) 227–233.

³ *Kos, Franz Joseph*: *Die Politik Österreich–Ungarns während der Orientkriege 1874/75–1879*. Zum Verhältnis von politischer und militärischer Führung. Köln–Wien, 1984. 36–51.

⁴ *Palotás Emil*: *Die wirtschaftlichen Aspekte in der Balkanpolitik Österreich–Ungarns um 1878*. In: *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa im zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Hrsg. von Ralp Melville–Hans-Jürgen Schröder. Wiesbaden, 1982. (a továbbiakban: *Palotás Aspekten*) 272.

⁵ *Diószegi István*: *Andrássy és a „keleti kérdés”*. Valóság, 1975/7. 66–80.

⁶ *Palotás Emil*: *Heeresleitung und Balkanplänen in Österreich–Ungarn in den Kriegsjahren 1875–1878*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica* 21. 1981. (a továbbiakban: *Palotás Heeresleitung*) 188–191.

⁷ *Diószegi István*: *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében*. Budapest, 1998. (a továbbiakban: *Diószegi Bismarck*) 214.

⁸ *Kos*: i. m. 221–222.

⁹ *Palotás*: *Machtpolitik* 16.

¹⁰ *Palotás*: *Aspekten* 273.

¹¹ *Palotás*: *Heeresleitung* 192.; *Hünigen, Gisela*: *Nikolaj Pavlovič Ignat’ev und die russische Balkanpolitik 1875–1878*. Göttingen–Zürich–Frankfurt, 1968. 222.

¹² *Palotás*: *Heeresleitung* 192.

¹³ *Heizler Vilmos*: *Az osztrák katonai vezetés és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1882*. között. Budapest, 1984. 90–91.

¹⁴ *Batowski, Henrik*: *Die territorialen Bestimmungen von San Stefano und Berlin*. In: *Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa im zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Hrsg. von Ralph Melville–Hans-Jürgen Schröder. Wiesbaden, 1982. 51–62.

¹⁵ *Kos*: i. m. 283–291.

¹⁶ *Diószegi István*: *Ausztria–Magyarország és Bulgária a San Stefanó-i béke után (1878–1879)*. Budapest, 1961. (a továbbiakban: *Diószegi Ausztria–Magyarország*) 21–26.; *Kozári Monika*: *Németország orosz*

politikája a berlini kongresszus előkészítésének időszakában (Andrássy konferencia-javaslatától a kongresszus összeülééséig). Századok, 1988/3. 449–463.

¹⁷ *Kos*: i. m. 321–326.; *Diószegi*: Bismarck 302–304.

¹⁸ *Kos*: i. m. 335–342.; *Haselsteiner*: Zur Haltung 235–236.

¹⁹ *Palotás Emil*: Célok és a történeti realitás. Osztrák–magyar gazdasági törekvések a Balkánon a berlini kongresszus időszakában. Századok, 1979/6. (a továbbiakban: Palotás Célok) 983–995.

²⁰ *Novotny, Alexander*: Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses 1878. I. Bd. Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses. Graz–Köln, 1957. 51–57.; *Geiss, Imanul*: Der Berliner Kongress – eine historische Retrospektive. In: Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Grossmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa im zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Hrsg. von Ralp Melville–Hans-Jürgen Schröder. Wiesbaden, 1982. 41–49.

²¹ *Palotás*: Machtpolitik 24–26.

²² *Novotny*: i. m. 97–98.

²³ *Kos*: i. m. 352–355.

²⁴ *Batowski*: i. m. 56–62.

²⁵ *Palotás*: Machtpolitik 27–28.; *Novotny*: i. m. 132.

²⁶ *Palotás*: Célok 995–997.

²⁷ *Singer, Bernhard*: Verträge mit Serbien. Wien, 1882. 30–31.

²⁸ *Sosnosky, Theodor*: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. I–II. Stuttgart–Berlin, 1913–1914. 187.

²⁹ *Wertheimer Ede*: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I–III. k. Budapest, 1910–1913. III. 251.

³⁰ *Diószegi*: Bismarck 315.

³¹ *Diószegi*: Ausztria–Magyarország 36–37.

³² *Diószegi*: Bismarck 316.

³³ *Palotás*: Heeresleitung 197.

³⁴ *Palotás*: Machtpolitik 28.

³⁵ *Palotás*: Aspekte 282.

³⁶ *Kos*: i. m. 362–363.

³⁷ A Hon 1878. június 28.

³⁸ Uo. 1878. július 5.

³⁹ Uo. 1878. július 9.

⁴⁰ Uo. 1878. július 18.

⁴¹ Ellenőr 1878. július 12.

⁴² Uo. 1878. július 14.

⁴³ Uo. 1878. július 24.

⁴⁴ Pester Lloyd 1878. július 14.

⁴⁵ Uo. 1878. július 18.

⁴⁶ Egyetértés 1878. július 11.

⁴⁷ Kelet Népe 1878. július 5.

⁴⁸ Uo. 1878. július 14.

⁴⁹ Pesti Napló 1878. július 4., július 10., július 14., július 20.

⁵⁰ Ellenőr 1878. július 7., július 20.

⁵¹ A Hon 1878. június 29., július 5.

⁵² Uo. 1878. július 20.

⁵³ Uo. 1878. július 21.

⁵⁴ Pester Lloyd 1878. július 4., július 17.

⁵⁵ Egyetértés 1878. július 6.; Kelet Népe 1878. július 5., július 6., július 12.

⁵⁶ Uo. 1878. július 9.

⁵⁷ Uo. 1878. július 12.

⁵⁸ Uo. 1878. július 20.

⁵⁹ Uo. 1878. július 23., július 31.

⁶⁰ Uo. 1878. július 27.

⁶¹ Nemzeti Hírlap 1878. június 29., július 5., július 21., július 26.

⁶² Pesti Napló 1878. július 4.

⁶³ Uo. 1878. július 21., július 24.

⁶⁴ Uo. 1878. július 4., július 27.

⁶⁵ *Haselsteiner, Horst*: Öffentliche Meinung oder Meinungspluralität? Zum Widerhall der Okkupation in der deutschsprachigen Presse der Donaumonarchie. In: Otpor austro-ugarskoj okupaciji 1878 godine u Bosni i Hercegovini. Naučni skup. Sarajevo, 1979. 62–65.

⁶⁶ Neue Freie Presse, cikksorozat 1878. július 13., július 19., július 25.

⁶⁷ Egyetértés 1878. július 6.

⁶⁸ Pester Lloyd 1878. július 4.

⁶⁹ Pesti Napló 1878. július 6.

⁷⁰ A Hon 1878. július 7.

⁷¹ Egyetértés 1878. július 24.

⁷² Uo. 1878. július 27.

⁷³ Pesti Napló 1878. július 13.

⁷⁴ Uo. 1878. július 14.

⁷⁵ Ellenőr 1878. július 6.